

INTERPRETAREA LUI CONSTANTIN NOICA LA CATEGORIILE ARISTOTELICE

ȘERBAN N. NICOLAU

„... *acea* mirare originală a exprimat-o Aristotel în tabloul lui categorial și noi n-am sărit din el, nici cu rostirile, nici cu uitările și nici măcar cu științele acestea uluitoare ale lumii noastre.” (C. Noica)

„Avem în față o carte mare a umanității”¹. Așa își începe Constantin Noica interpretarea tratatului aristotelic despre categorii, publicată în prelungirea primei traduceri într-o limbă modernă – cea în română –, a trei dintre cei mai importanți comentatori greci². Ea trebuie luată așa cum este, continuă autorul, deși în chip vădit tratatul e alcătuit din trei părți distincte: antepredicamente, predicamente și postpredicamente. Problema istorică referitor la întrebarea dacă e vorba de părți diferite, de note de curs sau chiar de interpretări ale școlii peripatetice este de nedezlegat și de mică importanță, de vreme ce „timpul și gândul comentatorilor le-au sudat”³. Căci *asa*, sub forma *aceasta*, a fost cunoscut și fixat de tradiția mai mult decât dublu milenară a interpreților tratatului. Mai importantă pare a fi problema criteriului potrivit căruia sunt găsite aceste categorii, altfel spus, problema *temeiului* categoriilor aristotelice. Prin urmare, de ce sunt *zece* categorii și de ce neapărat *acestea* și nu altele ?

Problema criteriului și a întrebărilor rezultate de aici este la fel de veche ca și tradiția comentariilor și interpretărilor aristotelice. Ele pot fi regăsite în toate cele trei mari culturi vechi în care a fost cunoscut și regândit Aristotel, începând cu cea greacă, continuând cu cea arabă și sfârșind cu cea latină medievală. Fără îndoială, neavând dezavantajul cuvântului tradus, școala interpretativă de tradiție greacă, cea

---

¹ C. Noica, *Pentru o interpretare a Categoriilor lui Aristotel*, în vol. *Probleme de logică*, vol. I, București, Editura Academiei, 1968, p. 103–137; reeditat în vol. *Aristotel, Categoriile*, traducere și interpretare de Constantin Noica, București, Editura Humanitas, 1994, p. 61–138.

² Porfir, Dexip, Ammonius, *Comentarii la Categoriile lui Aristotel*, însoțite de textul comentat, traducere, cuvânt înainte și note de Constantin Noica, București, Editura Academiei, 1968. Citatele în românește din *Categoriile* și comentarii sunt date după această ediție. În afară de traducerea comentariilor la *Categoriile*, cultura română, tot prin Constantin Noica, este prima cultură modernă care beneficiază și de traducerea singurelor două comentarii păstrate la tratatul aristotelic *Despre Interpretare*, din care cel al lui Stephanus n-a fost tradus nici măcar în latină: Ammonius, Stephanus, *Comentarii la tratatul Despre Interpretare al lui Aristotel*, însoțite de textul comentat, traducere, cuvânt înainte, note și comentariu de Constantin Noica, București, Editura Academiei, 1971.

³ Cf. C. Noica, *Pentru o interpretare ...*, p. 103.

mai veche și cea mai întinsă în timp, sfârșindu-se abia în secolul al XVII-lea cu Teofil Corydaleu, este deopotrivă și cea mai importantă dintre ele. „Gândul Stagiritului – spune Constantin Noica – s-a păstrat aici, probabil, mai nealterat decât în lumea arabă și cea latină. De aceea și punem sub ochii cititorului român toate aceste texte, care, oricât de scolastice par uneori, au în ele și naivitatea și adâncimea unei gândiri originare”⁴. Prin urmare, gândul vechilor comentatori greci nu va fi simplu respins și lăsat deoparte, ci va fi preluat și înglobat într-o interpretare menită să surprindă esența lucrurilor prin deschiderea unui orizont mai cuprinzător. Avem aici, cu acest caracter constructiv al interpretării sale, una dintre trăsăturile esențiale ale modului cum înțelege Constantin Noica să-și edifice propria teorie, mod deopotrivă frecvent aplicat și de către Aristotel⁵.

Asupra obiectului *Categoriilor*, dincolo de toate controversele prelungite din vechime până în modernitate, nu poate exista nici o îndoială. Dacă în *Metafizica* este vorba despre ființa ca ființă (τὸ ὄν ἢ ὅν), iar în *Fizica* despre ființa în mișcare (τὸ ὄν τὸ κατὰ τὴν κίνεσιν), aici va fi vorba despre *ființa în exprimarea logosului* (τὸ ὄν τὸ κατὰ τὸν λόγον). Prin urmare, tratatul pune problema la nivel ontologic, vorbind despre realitățile (τὰ ὄντα) surprinse de logos. Numai că λόγος-ul avea în genere pentru gândirea greacă o triplă semnificație. Era *cuvânt*, *gând*, dar și *rațiune de a fi* a lucrului (λόγος τῆς οὐσίας). Nivelul logosului nu este unul simplu, al simplei rostiri, ci unul întreit. Problema se va pune deci deopotrivă *în planul rostirii* (ἐν τῇ φωνῇ) sau *in voce* cum spuneau scolasticii, *în planul gândirii* (ἐν τῇ ψυχῇ) sau *in mente*, dar și în planul realului, *în lucru* (ἐν ὑποκειμένῳ) sau *in re*. Va fi deci vorba aici, spune Constantin Noica, preluând gândul comentatorului antic, de diferențierea claselor de *cuvinte-gânduri-lucruri*⁶, sau de *cuvintele ce semnifică lucruri* prin mijlocirea *gândurilor*⁷. *Categoriile* deschid astfel una din cele două mari probleme, alături de dualitatea formă-materie din *Metafizica*, ale aristotelismului, anume problema *claselor de realitate*⁸. Marea

⁴ C. Noica, *Cuvânt înainte* la Ammonius, Stephanus, *Comentarii ...*, ed. cit., p. 6.

⁵ Cf. M. Heidegger, *Despre esența și conceptul lui φύσις* (Aristotel, *Fizica*, B, 1), în vol. *Repere pe drumul gândirii*, trad. rom. Th. Kleininger și G. Liiceanu, București, Editura Politică, 1988, p. 265–266: „Căci forma cea mai severă de respingere nu se împlinește acolo unde ceea ce e contestat e respins în mod brutal și dat deoparte, ci, dimpotrivă, este preluat și introdus într-o relație esențială și întemeiată, preluat și introdus, ce-i drept, ca neesența care ține în mod necesar de esență”.

⁶ Cf. C. Noica, *Pentru o interpretare ...*, p. 104; „Cu *Categoriile*, Aristotel dă ontologia ...” (cf. C. Noica, *Aristotelismul în Principatele Române în sec. XVII–XVIII. Pentru valorificarea filozofică a lui Teofil Corydaleu*, în *Studii clasice*, vol. IX, București, Editura Academiei, 1967, p. 254).

⁷ Cf. Ammonius, *In Aristotelis categorias commentarius* (*Commentaria in Aristotelem Graeca* (CAG), vol. IV, pars IV), editat A. Busse, Berlin, 1895, p. 9, 17–18 (37b10–11; p. 230 în trad. C. Noica): „Scopul filosofului este de a trata despre *cuvintele ce semnifică lucruri prin mijlocirea gândurilor* (περὶ φωνῶν σημαίνουσῶν πράγματα διὰ μέσων νοημάτων)”.

⁸ Constantin Noica traduce τὰ ὄντα prin *realități* și γένη τῶν ὄντων prin *genuri ale realităților*, arătând că Aristotel folosește cel mai adesea pluralul τὰ ὄντα (realitățile) și foarte rar singularul τὸ ὄν (realitatea), raport inversat la vechii comentatori și mai ales la cei moderni în

întrebare a tratatului – este realitatea plurală sau există o singură clasă de realitate, iar dacă sunt mai multe, care e numărul lor și care sunt ultimele clase? –, împreună cu problema celor două principii de realitate, conduce implicit la altele: „Există oare zece clase de realitate cum vor *Categoriile*? există două principii de realitate, forma și materia, cum vrea *Metafizica*? Și care e relația dintre clasele categoriale și principii? sunt oare forma și materia *substanțe*, deci țin de o singură categorie, cea «principală»? este substanța numai formă? numai materie? numai compusul lor?»⁹

Pentru aristotelism, realitatea este de la început clasificabilă, are clase, iar primul capitol din *Categorii*, punând problema omonimiei și sinonimiei, vorbește tocmai despre o primă clasă compusă din două elemente¹⁰. Pentru ca *limbajul* să existe trebuie să existe *cuvinte pentru clasele de lucruri*, deci *omonime* în sens aristotelic. Pentru ca *gândirea* să fie posibilă trebuie să existe *concepte pentru clasele de lucruri*, deci *sinonime* în sens aristotelic. Prin urmare, lucrurile însele trebuie să fie clasificabile, iar omonimia și sinonimia aristotelică se referă nu la cuvinte, precum gramatica, ci la lucruri. Atunci, doi termeni vor fi *omonimi* în sens aristotelic când „numele singur este comun, pe când rațiunea de a fi, potrivită cu numele, este diferită”¹¹, deci solidaritatea lor este numai în planul rostirii sau *in voce*. Au *solidaritate* doar *de aparență*, în cuvintele lui Constantin Noica. Doi termeni vor fi *sinonimi* în sens aristotelic când „deopotrivă numele este comun și rațiunea de a fi, potrivită cu numele, e aceeași”¹², deci solidaritatea lor este atât în planul rostirii, cât și în planul realului prin mijlocirea planului gândirii, adică atât *in voce*, cât și *in re* prin *in mente*. *Solidaritatea* lor este una *de esență*, spune Constantin Noica, nu una de aparență¹³. Fiind diferite prin rațiunea de a fi, diferența dintre omonim (ὁμώνυμον) și sinonim (συνώνυμον) este una de esență. Cum toate cuvintele se spun despre mai multe lucruri, adică se rostesc sau omonimic sau sinonimic, și diferența dintre aceste două prime clase de realitate ține de esență.

Primul din cele două aliniate ale capitolului 2 se referă la *cele rostite* (τὰ λεγόμενα)¹⁴ și operează o nouă diferențiere la nivelul *in voce*, cel al rostirii, între *cuvintele spuse cu legătură* (τὰ κατὰ συμπλοκὴν λεγόμενα) și *cele spuse fără legătură* (τὰ ἄνευ συμπλοκῆς λεγόμενα)¹⁵. În realitate, comentează Constantin Noica, cuvintele se rostesc *numai* cu legătură, dar legătura este

---

favoarea singularului (vezi *infra*, n. 66). Dar, spune el, tocmai aici este marea problemă a aristotelismului – este realitatea sau ființa, cum tradițional se traduce τὸ ὄν, plurală sau unitară? –, iar Aristotel nu vrea să prejudece asupra răspunsului tocmai din cauza gravității și importanței întrebării; cf. C. Noica, *Pentru o interpretare ...*, p. 105.

⁹ C. Noica, *ibidem*.

¹⁰ Cf. C. Noica, *ibidem*.

¹¹ *Cat.*, 1, 1a1–2.

¹² *Cat.*, 1, 1a7.

¹³ Cf. C. Noica, *ibidem*.

¹⁴ Cf. *Cat.*, 1, 1a16, primul alin. începe cu: Τῶν λεγομένων ... (Dintre cele spuse [rostiri]...).

¹⁵ *Cat.*, 1, 1a16–17.

explicită, așa cum este în construcțiile propoziționale, sau implicită, atunci când sunt spuse fără aceste construcții, dar sunt gândite cu legătură¹⁶. Dintre rostiri, continuă comentariul adâncind analiza către nivelul înțelegerii esențiale, trebuie totuși admis că substantivele, reflectând o clasă specială a realității, cea a substanțelor, par a putea fi rostite mai degrabă fără legătură. Situația specială a substantivelor este dată de situația specială a categoriei substanței, prima în tabloul aristotelic. Prin sensul de categorie, adică cel de predicare, ele trimit la legătura propozițională. În mod straniu, spune Constantin Noica, tocmai cele zece predicamente au putut fi socotite rostiri fără legătură, când în realitate este vorba despre *principiile și elementele spuse fără legătură ale oricărei legături posibile*. „În orice caz, problema din acest paragraf și problema de început a *Categoriilor* este: nu de a «conceptualiza» rostirile (de-a vedea care sunt părțile de gândire izolate), ci de a sublinia că legăturile, iar în cazul cuvintelor izolate, trimiterele la legătură înseamnă totul”¹⁷.

Dacă primul aliniat al capitolului 2 se referea la rostiri, cel de-al doilea se referă la *realități* (τὰ ὄντα)¹⁸ și „este, poate, cel mai însemnat loc din *Categoriilor* și unul din cele mai grave ale întregului aristotelism”¹⁹. Dacă primul vorbea despre planul rostirii împărțind cuvintele în cele cu și fără legătură, cel de-al doilea, în acord cu întreitul nivel al logosului, vorbește despre nivelul realității. Legătura mai adâncă decât cea dintre cuvinte trimite la legătura dintre realități, dintre lucruri. Problema – cum se spune, omonimic sau sinonimic, ceva despre mai multe lucruri – este acum la nivelul *in re*, implicându-l evident și pe cel *in mente*. Sinonimele și omonimele capabile să cuprindă o infinitate sunt *realitățile universale*, cum le numește Aristotel, adică realitățile mai cuprinzătoare decât altele, comentează Constantin Noica, căci spunem ceva despre ceva pentru că aceste realități universale există, dar nu neapărat subzistă, adaugă el. *Universalul* este *cheia logosului*, căci el dă posibilitatea logosului să se exercite, datorită lui logosul este posibil²⁰. După felul cum atribuie ceva esențial sau accidental, universalul, înțeles drept ceea ce se enunță despre un subiect, este de două feluri. În primul rând, este *predicat esențial*, cum îl numește aici Constantin Noica, atunci când atribuie subiectului ceva esențial, adică *sinonimic* în termenii aristotelici ai primului capitol, și atunci predicatul este de aceeași natură cu subiectul, în speță o substanță, adică ceva de sine stătător care nu are nevoie de alt substrat pentru a fi. În al doilea rând, universalul este *predicat accidental*, tot cu denumirea interpretului, atunci când atribuie subiectului ceva accidental, adică *omonimic* ar spune Aristotel, și atunci predicatul este de o natură diferită față de subiect, altfel spus este un accident care nu are existență de sine stătătoare, ci doar într-o substanță²¹.

¹⁶ Cf. C. Noica, *ibidem*, p. 107.

¹⁷ C. Noica, *ibidem*, p. 108.

¹⁸ Cf. *Cat.*, 1, 1a20, al doilea alin. începe cu: Tw'n o~ntwn ... (Dintre ființări [realități] ...).

¹⁹ C. Noica, *ibidem*.

²⁰ Cf. C. Noica, *ibidem*, p. 109.

²¹ Cf. C. Noica, *ibidem*.

Acest al doilea aliniat al textului aristotelic împarte realitățile după două tipuri de relații, anume *a fi în* (ἐν εἶναι – *inesse*) și *a se spune despre* (κατὰ τινος λέγεται – *dicitur de*)²², în patru grupe după cele patru situații. Entitățile corespunzătoare, nenumite aici de către Aristotel, au fost numite mai târziu *antepredicamentale* și sunt cunoscute după denumirile date de comentatori drept *substanța universală*, *accidentul particular*, *accidentul universal* și *substanța particulară*. Prima este *ceea ce se spune despre un subiect oarecare, dar nu este în nici un subiect*²³, pe care Aristotel, spune Ammonius, o numește „universalul (τὸ καθόλου) *ce e despre un subiect*, pentru că în general el se spune despre un subiect”²⁴. Porfir și Ammonius o numesc *substanță universală* (οὐσία καθόλου)²⁵. A doua este *ceea ce este în subiect, dar nu se spune despre nici un subiect*²⁶, pe care, conform lui Ammonius, Aristotel o numește „particularul (τὸ μερικόν) *ce nu e despre un subiect*, fiindcă nu se spune despre unul”²⁷. Porfir și Ammonius o numesc *accident particular* (συμβεβηκὸς ἐπὶ μέρους)²⁸. A treia este *ceea ce se spune despre un subiect și este în subiect*²⁹, numită de Aristotel, conform aceluiași Ammonius, „accidentul (τὸ συμβεβηκός) *în subiect*, fiindcă are nevoie de un subiect spre a subzista”³⁰, iar de către Porfir și Ammonius *accidentul universal* (συμβεβηκὸς καθόλου)³¹. A patra este *ceea ce nici nu este în subiect și nici nu se*

²² Cf. *Cat.*, 2, 1a20–21. Aceste două relații, *inesse* și *dicitur de*, au fost studiate de către academicianul Alexandru Surdu în lucrarea *Interpretarea simbolică a primelor capitole din lucrarea lui Aristotel „Categoriae”*, în vol. *Probleme de logică*, vol. V, București, Editura Academiei, 1973, p. 133–147, republicat în vol. *Teoria formelor logico-clasice*, București, Editura Tehnică, 2008, p. 96–111. Aceste relații pot fi considerate punctul de plecare în elaborarea unei teorii a formelor prejudicative, adică a formelor care, așa cum arată autorul, se aseamănă cu formele judicative, dar, nefiind afirmații sau negații, nu sunt judecări propriu-zise, ele referindu-se la un domeniu anterior logic celui clasic. Această teorie, originală în spațiul studiilor de logică și exegeză aristotelică, a fost dezvoltată în vol. *Actualitatea relației gândire- limbaj. Teoria formelor prejudicative*, București, Editura Academiei, 1989. Lucrarea a fost republicată în România sub titlul *Teoria formelor prejudicative*, București, Editura Academiei, 2005, și publicată în Europa și Statele Unite la o prestigioasă editură germană sub titlul *Aristotelian Theory of Prejudicative Forms*, Hildesheim, Zürich, New York, Georg Olms Verlag, 2006.

²³ *Cat.*, 2, 1a20–21: καθ’ ὑποκειμένου τινος λέγεται, ἐν ὑποκειμένῳ δὲ οὐδενί ἐστιν, sau *de substantia dicitur et in substantia non est*, cum spunea scolasticii.

²⁴ Ammonius, *ibidem*, p. 25, 16–17 (93v; p. 244 în trad. C. Noica).

²⁵ Cf. Porphyrius, *Isagoge et in Aristotelis categorias commentarium (Commentaria in Aristotelem Graeca (CAG)*, vol. IV, pars I), edidit A. Busse, Berlin, 1887, p. 71, 20–21 (11v16–17; p. 61 în trad. C. Noica); cf. Ammonius, *ibidem*, p. 71, 9 (93v; p. 243 în trad. C. Noica).

²⁶ *Cat.*, 2, 1a23–24: ἐν ὑποκειμένῳ ἐστὶ καθ’ ὑποκειμένου δὲ οὐδενὸς λέγεται, sau *in substantia est et de substantia non dicitur*.

²⁷ Ammonius, *ibidem*, p. 25, 17–18 (93v; p. 244 în trad. C. Noica).

²⁸ Cf. Porphyrius, *ibidem*, p. 71, 21 (11v17; p. 61 în trad. C. Noica); cf. Ammonius, *ibidem*, p. 71, 10 (93v; p. 243 în trad. C. Noica).

²⁹ *Cat.*, 2, 1a29–b1: καθ’ ὑποκειμένου λέγεται καὶ ἐν ὑποκειμένῳ ἐστὶν, sau *de substantia dicitur et in substantia est*.

³⁰ Ammonius, *ibidem*, p. 25, 18–19 (93v; p. 244 în trad. lui C. Noica).

³¹ Cf. Porphyrius, *ibidem*, p. 71, 21 (11v18; p. 61 în trad. C. Noica); cf. Ammonius, *ibidem*, p. 25, 11 (93v; p. 245 în trad. C. Noica).

spune despre un subiect³², numită de Aristotel, după Ammonius, „substanță (οὐσία) ce nu e într-un subiect”³³. Porfir și Ammonius o numesc *substanță particulară* (οὐσία ἐπὶ μέρους)³⁴. Cu aceste entități se obține un împătrit tablou aristotelic al antepredicamentelor, pus în evidență prima oară de către Porfir³⁵. Comentarii grecești ai *Categoriilor*, spune Constantin Noica, obțin acest tablou în mod combinatoric, plecând de la două realități (substanță și accident) și de la două calificări (universal și particular), dând toate combinațiile posibile. Ar fi fost mai potrivit textului aristotelic, arată interpretul, să se plece de la *două tipuri de universal* (predicatul esențial și predicatul accidental) și de la *două tipuri de predicare* (predicarea sinonimică și predicarea omonimică)³⁶. Prin urmare, spre deosebire de comentarii grecești, Constantin Noica obține tabloul împătrit din caracterul esențial sau accidental al predicării și din omonimie și sinonimie, căci, spune autorul, „ni se pare, într-adevăr, că problema *predicării* stă acum pe primul plan – nu problema substanței și accidentului, ca în *Metafizica*, ori a «subiectului de existență»³⁷ – și că de aceea tabloul lui Aristotel începe pe drept cu ceea ce se predică prin excelență și sinonimic: substanța *universală*”³⁸.

Că lucrurile stau așa și că problema universalului și a predicării stau acum pe primul plan, arată Constantin Noica, vine să confirme capitolul 3 în care va fi vorba tocmai de predicarea esențială, ideală. Aceasta este *predicarea sinonimică*, spune primul aliniat al capitolului, adică cea în care tot ce se spune despre predicat se spune și despre subiect, cu alte cuvinte unde sinonimia este desăvârșită. Sinonimia perfectă nu are loc decât în interiorul aceluiași gen, deci în interiorul aceleiași clase de realitate în care avem același conținut în toate cele trei planuri ale logosului³⁹.

Dar, spune Aristotel în al doilea aliniat, când este vorba de genuri diferite (τὰ ἕτερογένη⁴⁰), adică de clase diferite de realitate, cum le numește Constantin Noica, „orizontul de universalitate al fiecăruia e altul și tot ce se afirmă înăuntrul unui orizont ... este străin de cele ce se afirmă în orizontul altui gen [...]

³² *Cat.*, 2, 1b3–4: οὐτ' ἐν ὑποκειμένῳ ἐστὶν οὔτε καθ' ὑποκειμένου τινὸς λέγεται, sau *nec in substantia est, nec de substantia dicitur*.

³³ Ammonius, *ibidem*, p. 25, 20 (93v; p. 244 în trad. C. Noica).

³⁴ Cf. Porphyrius, *ibidem*, p. 71, 21 (11v17; p. 61 în trad. C. Noica); cf. Ammonius, *ibidem*, p. 25, 10–11 (93v; p. 244 în trad. C. Noica).

³⁵ Cf. Porphyrius, *ibidem*, p. 71, 19–22 (11v15–19; p. 61 în trad. C. Noica).

³⁶ Cf. C. Noica, *ibidem*, p. 110.

³⁷ Constantin Noica face trimitere la teoria lui Philoponus, potrivit căreia la Aristotel se poate vorbi despre un *dublu subiect*, adică despre un *subiect de existență* în cazul accidentelor, iar relația *a fi în* (ἐν εἶναι – *in esse*) împreună cu negația ei are loc după existență, și despre un *subiect de predicare* în cazul universalelor, iar relația *a se spune despre* (κατὰ τινος λέγεται – *dicitur de*) împreună cu negația ei are loc după predicare (Cf. Philoponus, *In Aristotelis categorias commentarium (Commentaria in Aristotelem Graeca (CAG)*, vol. XIII, pars I), edidit A. Busse, Berlin, 1898, p. 26r).

³⁸ C. Noica, *ibidem*.

³⁹ Cf. C. Noica, *ibidem*.

⁴⁰ Cf. *Cat.*, 3, 1b16.

Predicarea ideală rămâne cea înăuntrul unui gen: cea sinonimică în gen. A spune ceva despre ceva este cu adevărat semnificativ *logic* abia atunci când ridică subiectul la alt nivel, dar înăuntrul subiectului însuși, adică înăuntrul raționalității și legității sale mai adânci”⁴¹.

Spre deosebire de comentariile moderne, care în general minimalizează importanța acestor prime trei capitole ale tratatului, numite antepredicame, Constantin Noica vede aici o parte de primă importanță a aristotelismului. Aici se pun și se soluționează cel puțin *trei* mari probleme ale sale și ale filosofiei în genere, în speță *domeniul* logosului, *exercițiul* logosului și *actul ideal* al logosului. Toate cele trei soluții sunt în acord cu interpretarea înnoitoare a autorului, interpretare care mută lucrurile din rutina comentariilor moderne către semnificația lor originară. În primul rând, va spune el, *domeniul logosului* este *omonimia și sinonimia înțelese în sensul adânc aristotelic*. În al doilea rând, *exercițiul logosului* este *conexiunea prin universal în sens de omonimie sau în sens de sinonimie*. În al treilea rând, *actul ideal al logosului* este *predicarea sinonimică în gen*, cea care duce la esența și legea unui lucru. În plus, spune el, tratatul autorizează și o *a patra* problemă, cea a *naturii actului de cunoaștere* spre care deschide problema logosului. În această interpretare, *cunoașterea înseamnă trecerea de la omonimie la sinonimie*. „Logica poate rămâne perfect la omonimie (cum o dovedește astăzi logica simbolică, în care nu mai este vorba de sens, deci de sinonimie), dar, dacă trebuie să servească cunoașterii, atunci va fi una de sinonimie”⁴².

Doar odată lămurite aceste probleme se poate trece la adevărata și marea problemă a tratatului, cum o numea la început Constantin Noica, la problema *claselor de realitate*. Conform *Categoriilor*, clasele de realitate sunt zece, corespunzător celor zece predicame pe care le enumeră acum capitolul 4, iar Aristotel nu operează nici o distincție explicită între ele, deși, începând cu substanța, sugerează locul privilegiat pe care l-ar avea în acest tabel. Prin urmare, trebuie spus de la început că exegeza celor mai mulți comentatori greci ai tratatului a căutat să facă ea ceea ce s-a considerat a fi o lipsă a textului aristotelic. Altfel spus, a căutat ea diviziunea originară, mai adâncă, din care este derivată cea finală în zece.

Porfir vorbește despre două diviziuni. Prima este *diviziunea cea mai restrânsă a genurilor* (ἡ ἐλαχίστη διαίρεσις γενῶν), care împarte realitățile (τὰ ὄντα) în *patru grupe* (εἰς τέσσαρα), anume în *substanță universală, substanță particulară, accident universal și accident particular*, despre care s-a vorbit mai sus sub numele de antepredicame. El precizează că nu poate exista o altă diviziune mai mică⁴³. A doua este *diviziunea cea mai mare a genurilor* (ἡ μέγιστη διαίρεσις γενῶν), care împarte realitățile (τὰ ὄντα) în *zece grupe* (εἰς δέκα) și aici Porfir enumeră *cele zece categorii* aristotelice, adăugând că nu

⁴¹ C. Noica, *ibidem*, p. 110.

⁴² C. Noica, *ibidem*, p. 111.

⁴³ Cf. Porphyrius, *ibidem*, p. 71, 19–22 (11v15–19; p. 61 în trad. C. Noica).

poate exista o altă diviziune mai mare⁴⁴. Totuși, el revine imediat și recunoaște că *diviziunea supremă și primă* (ἡ ἀνωτάτω καὶ πρώτη διαίρεσις) ar fi în *două grupe* (εἰς δύο), anume în *substanță* și *accident* (εἰς οὐσίαν καὶ συμβεβηκός)⁴⁵. Dar, argumentează el, pentru că substanța și accidentul nu se pot spune fără a spune sau universalul (τὸ καθόλου), sau particularul (τὸ ἐπὶ μέρους), rămâne că diviziunea cea mai restrânsă rezultă din combinarea acestora, adică cea în patru⁴⁶.

Dexip, referindu-se la părerile altora, enumeră nu mai puțin de cinci diviziuni ale categoriilor în câte două grupe. Prima diviziune este formată din categoriile *ce sunt prin ele însele* (τὰ καθ' αὐτά) și categoriile *ce sunt relative* (τὰ πρὸς τι), în care, spune comentatorul, par a se cuprinde toate genurile⁴⁷. A doua diviziune este formată din *substanță* (οὐσία) și *accident* (συμβεβηκός)⁴⁸, care amintește de diviziunea în două grupe a lui Porfir. A treia diviziune este în *subiect* (ὕποκείμενον) și *accident* (συμβεβηκός), care pare a regăsi, într-un fel, prima diviziune a genurilor, anume cea mai redusă, a lui Aristotel, comentează Dexip⁴⁹. A patra diviziune este în *substanță* (οὐσία) și *relativ* (πρὸς τι), dar, spune comentariul, „cei ce divid astfel – de vreme ce accidente revin altcuiva, ei făcând și pe această cale doar două genuri din toate categoriile –, aceștia adaugă ceva de la ei, dată fiind insuficiența cuvintelor”⁵⁰. A cincea și ultima diviziune este în *subiect* (ὕποκείμενον) și *cele din jurul subiectului* (τὰ περὶ τὸ ὑποκείμενον), considerată de către Dexip nesatisfăcătoare de vreme ce subiectul e unu și determinat, iar cele din jurul lui sunt nedeterminate⁵¹. De altfel, Dexip enumeră toate aceste diviziuni pentru a le arăta limitele. El susține că explicația trebuie să se bazeze pe *natura lucrurilor* (ἡ τῶν πραγμάτων φύσις) și pe *specificul lucrurilor* (ἡ τῶν πραγμάτων ιδιότης). „În felul acesta – spune el – genurile nu vor fi găsite a fi mai puțin de zece”⁵².

Ammonius susține că Aristotel a dorit, înainte de a vorbi despre categorii ele însele, să facă o clasificare împătrită de ordin mai general (διαίρεσιν τινα τετραδικὴν ὀλοσχερεστέραν)⁵³, justificând decada categoriilor prin tetrada antepredicamentelor, iar tetrada prin dualitate⁵⁴. „Divizând deci în două feluri

⁴⁴ Cf. Porphyrius, *ibidem*, p. 71, 22–26 (11v19–23; p. 61 în trad. C. Noica).

⁴⁵ Cf. Porphyrius, *ibidem*, p. 71, 28–29 (11v25–26; p. 61 în trad. C. Noica).

⁴⁶ Cf. Porphyrius, *ibidem*, p. 71, 29–38 (11v26–12r7; p. 61–62 în trad. C. Noica).

⁴⁷ Cf. Dexippus, *In Aristotelis categorias commentarium (Commentaria in Aristotelem Graeca (CAG), vol. IV, pars II)*, edidit A. Busse, Berlin, 1888, p. 31, 11–12 (37, 24–25; p. 179 în trad. C. Noica).

⁴⁸ Cf. Dexippus, *ibidem*, p. 31, 13 (37, 26; p. 179 în trad. C. Noica).

⁴⁹ Cf. Dexippus, *ibidem*, p. 31, 15 (38, 1; p. 179 în trad. C. Noica).

⁵⁰ Cf. Dexippus, *ibidem*, p. 31, 19–21 (38, 6–8; p. 179 în trad. C. Noica).

⁵¹ Cf. Dexippus, *ibidem*, p. 32, 5–8 (38, 24–27; p. 179 în trad. C. Noica).

⁵² Cf. Dexippus, *ibidem*, p. 32, 2–5 (38, 21–24; p. 179 în trad. C. Noica): οὕτω γὰρ οὐχ εὐρεθήσεται τὰ γένη ἐλάττονα ὄντα τῶν δέκα.

⁵³ Cf. Ammonius, *ibidem*, p. 24, 23–24 (93r; p. 242 în trad. C. Noica).

⁵⁴ Cf. Ammonius, *ibidem*, p. 24, 26–27 (93r; p. 243 în trad. C. Noica): „Într-adevăr, esența decadei și, într-un sens, geneza ei o reprezintă pătrarul (tetrada), care, la rândul lui, se naște din dualitate

rostirile, el divide acum realitățile în patru, și apoi atât rostirile cât și realitățile în zece, trecând de mai multe ori prin numerele cele mai uzuale ale diviziunii și sfârșind cu întregul și cu limita lor perfectă”⁵⁵. Ammonius obține astfel combinatoric, din cele două realități (substanță și accident) și din cele două calificări (universal și particular), o schemă tetradică cu substanța și accidentul pe linia de sus și universalul și particularul pe linia de jos. Dintre cele șase combinații posibile, două sunt incompatibile (cele pe orizontală), iar cele patru compatibile dau cele patru antepredicamentele (cele subalterne și cele pe diagonală)⁵⁶.

Toți acești comentatori antici – cronologic primii trei ale căror comentarii s-au păstrat⁵⁷, uneori numai în parte, cum e cazul lui Porfir și Dexip – folosesc termenul de *diviziune* (ἡ διαίρεσις). Cu toate acestea, tabloul categoriilor aristotelice este în genere recunoscut ca *descriptiv*, *nedeductiv* și *enumerativ*. Porfir, de pildă, opune lui *a diviza* (διαρῆν) pe *a expune* (ἐκθεῖναι) și explică de ce nu se poate vorbi de o *diviziune* (ἡ διαίρεσις), ci de o *enumerare* (ἡ κατὰριθμησις)⁵⁸. Deopotrivă Dexip, în termeni asemănători, într-un pasaj menit să justifice de ce categoriile nu țin de o împărțire a ceva, opune explicit *diviziunea* (ἡ διαίρεσις) *enumerării* (ἡ ἀπαρίθμησις)⁵⁹, după ce mai înainte opusese pe

---

(οὐσία γὰρ τῆς δεκάδος καὶ οἶον γένεσις ἢ τετράς ἐστιν, ὥσπερ αὕτη πάλιν ἀπὸ δυάδος γίνεταί); nu trebuie uitat că în concepția pitagoreico-platoniciană zece era numărul perfect, fiind suma primelor patru ($10 = 1 + 2 + 3 + 4$), după cum amintește aici comentatorul (p. 24, 25–26 (93r); p. 243 în trad. C. Noica), și că Ammonius era de orientare neoplatonică, cum de altfel erau și Porfir, și Dexip.

⁵⁵ Cf. Ammonius, *ibidem*, p. 24, 27–25, 2 (93r; p. 243 în trad. C. Noica).

⁵⁶ Cf. Ammonius, *ibidem*, p. 25, figura (93v; p. 243 în trad. C. Noica).

⁵⁷ Dintre comentatorii *Categoriilor*, spune Constantin Noica referindu-se la comentariile păstrate, Porfir, Dexip și Ammonius, „împreună cu Simplicius, s-au dovedit a fi cei mai însemnați. Ceilalți, în speță Olympiodor, Philopon, David și Elias, nu fac, în mare parte, decât să-i repete pe primii, iar parafraza lui Sophonias repetă adesea textul aristotelic însuși” (C. Noica, *Cuvânt înainte* la vol. Porfir, Dexip, Ammonius, *Comentarii la Categoriile lui Aristotel...*, ed. cit., p. VII).

⁵⁸ Nu este vorba de o diviziune, „fiindcă *diviziunea* (διαίρεσις) înseamnă *secționarea genului în specii* (τομὴ τοῦ γένους εἰς εἶδη), aici însă nu va fi vorba de un gen unic, care *să se dividă în zece specii* (διαρῆσεται εἰς εἶδη δέκα), ci *ni se vor expune zece genuri* (δέκα γένη ἐκθήσεται). Este vorba deci de o *enumerare* (κατὰριθμησις ἐστίν) privitoare la primele zece genuri și la cele zece categorii corespunzătoare celor zece genuri”; cf. Porphyrius, *ibidem*, p. 86, 7–13 (21v28–32; p. 80 în trad. C. Noica; subl. n.).

⁵⁹ „Nu e de socotit că ele țin de o *diviziune* (διηρῆσθαι), căci nu e vorba de o *împărțire a genului în specii* (τομὴ γένους εἰς εἶδη). Într-adevăr, *nu există un gen comun al celor zece categorii* (οὔτε ἐστὶ τι κοινὸν γένος τῶν δέκα κατηγοριῶν), cum sugerează unii „ființa” (τὸ ὄν) sau pe „ceva” (τὸ τί), iar nefiind un gen divizat, nu pot fi nici părți divizate. Dacă însă nu e posibil de conceput vreun gen comun pentru genurile supreme, nici diferențe divizive, atunci *această enumerare nu trebuie numită o diviziune* (οὐκ ἐστὶ διαίρεσιν καλεῖν τὴν τοιαύτην ἀπαρίθμησιν); cf. Dexippus, *ibidem*, p. 39, 10–15 (47, 13–18; p. 185 în trad. C. Noica; subl. n.). Dar Porfir, Dexip și Ammonius nu sunt singurii comentatori care folosesc opoziția *διαίρεσις* (diviziune) – *κατὰριθμησις* / *ἀπαρίθμησις* (enumerare). Ceilalți, care îi reiau pe primii în general (vezi *supra*, n. 57), folosesc aceeași terminologie. Elias, de exemplu, încearcă să justifice de ce numărul de zece categorii dă caracterul desăvârșit al tabloului acestora (cf. Elias, *In Porphyrii Isagogen et in Aristotelis categorias*

a *diviza* (διαίρειν) lui a *enumera* (ἀριθμεῖν)⁶⁰. Dar la toți aceștia, cum s-a văzut mai sus, se poate observa încercarea de a găsi temeiul mai adânc al împărțirii în cele zece genuri de categorii aristotelice și încercarea de a institui o ordonare logică a lor. Pe de altă parte, toți sunt de acord că zece este numărul maxim al acestor genuri și se străduiesc să-l justifice. Aceste încercări de ordonare logică a tabloului categoriilor lui Aristotel au dus, cu Simplicius și Olympiodor, până la prezentarea lor sub forma arborilor categoriilor, pe care interpretarea lui Constantin Noica îi și prezintă rezumativ⁶¹.

Aceste încercări sugerează în general o împărțire în două clase, substanță și accidente, precum la Porfir și Dexip, sau subiect și cele din jurul subiectului, de care vorbește tot Dexip, sau existențele și procesele, ca la Simplicius, sau cele ce sunt în subiect și cele ce nu sunt în subiect, ca la Olympiodor. Dar, dacă sub raport metafizic substanța poate fi totul, fiind de sine stătătoare, comentează Constantin Noica, sub raport logic subiectul nu poate fi totul, nefiind de sine grăitor. Va fi vorba în *Categorii de substanța-subiect*⁶², deci de un subiect de predicatie care are nevoie de predicat pentru a deveni grăitor, cum spune interpretul. Va avea, prin urmare, nevoie de categorii, care sunt *universul predicatelor posibile* și care aduc cu sine atribuirea, predicarea, enunțarea a ceva despre ceva. Și cum atribuirea se poate face *dinăuntru* sau *din afara* unei categorii, *în esență* sau *în aparență*, *sinonimic* sau *omonimic*, adică *substanțial* sau *accidental*, predicarea poate servi ca argument al împărțirii în *una* (substanța) plus *nouă* clase de realități (accidentele). Dar predicare ideală, în esență, observă comentatorul, nu se face numai înăuntrul clasei substanțelor. Plecând de la acest model, ea se poate face în *oricare* dintre celelalte nouă, așa încât, precum în clasa substanțelor există substanța universală care se enunță despre ceva particular, tot așa există accidentul universal care se enunță despre ceva particular, ce poate fi substanța particulară, dacă e subiect, sau accident particular. Și după cum în clasa substanțelor se vorbește despre

---

commentaria (*Commentaria in Aristotelem Graeca* (CAG), vol. XVIII, pars I), editat Adolphus Busse, Berlin, 1900, p. 159, 6–161, 14 (244v–245v); *Scholia in Aristotelem*, collegit Christianus Brandis, in *Aristotelis Opera*, ex recensione Immanuelis Bekkeri, editat Academia Regia Borusica, vol. IV, Berlin, 1836, p. 48b28–49b12). El pleacă de la simpla *enumerare* aristotelică și procedează prin *diviziuni* succesive: „Dar *enumerarea simplă* (ψιλὴν ἀπὸ ἀριθμοῦ) făcută de Aristotel categoriilor, cum că sunt zece, nu evidențiază și cauza anume pentru care sunt zece, pe când noi vom scoate în evidență și cauza anume pentru care sunt zece. Și arătăm acest lucru plecând *de la o asemenea diviziune* (ἐκ διαίρεσεως τοιαύτης): *ființa* sau este în subiect, sau nu este în subiect ... etc.”; cf. Elias, *ibidem*, p. 159, 6–10 (244v), subl. n.

⁶⁰ Cf. Dexippus, *ibidem*, p. 39, 10–15 (47, 13–18; p. 185 în trad. C. Noica).

⁶¹ Vezi C. Noica, *ibidem*, p. 113–114: „Dar arborele lui Simplicius este elaborat și nu pare în consonanță cu interpretările antice obișnuite. Mai spontan și mai sugestiv antic crește arborele lui Olympiodor” (p. 113). „Fără îndoială că tabloul redat de Olympiodor pune o frumoasă ordine în categorii. Dar orice ordine riscă să fie o amăgire, redeșteptând întrebarea dacă nu se poate reduce tabloul categoriilor la mai puține sau chiar la un gen unic.” (p. 114).

⁶² Cf. C. Noica, *ibidem*, p. 111.

substanțele secundă ce se enunță despre *substanțele prime*, tot așa se poate vorbi despre *accidentele secundă* sau *universale* și *accidentele prime* sau *particulare*. „În principiu, lumea n-ar trebui să se resoarbă în clasa substanțelor ca să fie perfect logică. S-ar putea resorbi în orice clasă; ar putea deveni pur cantitativă, cum a părut ea la un moment dat mecanicismului. Un *alt* motiv, unul de ordin «metafizic», e cel care face ca substanța și clasa ei să primeze la Aristotel. Logicul și cunoașterea sunt însă posibile în oricare din cele zece planuri de realitate, și acest lucru face, poate, ca aristotelismul logicii să fie mai modern decât cel al metafizicii sale substanțialiste»⁶³.

Dar acest lucru înseamnă că *logosul nu întâlnește și nu reflectă o lume strict ordonată* de la început în cadrul unui singur gen. Logosul reflectă lumea ca „un ansamblu de zece clase de realități distincte, care îngăduie predicarea esențială înăuntrul lor și accidentală în afara lor»⁶⁴. Prin urmare, Aristotel nu vrea să descrie o lume logică ideală, ci vrea să *înregistreze ce se spune* despre lume⁶⁵. Potrivit acestei interpretări, *Categoriile* nu fac o cercetare logică în primul rând, ci una *fenomenologică*, descriind tiparele în care a fost înregistrat logosul, deci nu întemeiază logica plecând de la logică, ci desprinde întâi din fenomenele reale condiția formală a logosului, spre a da abia apoi logica. „Este deci, poate, mai bine – spune Constantin Noica gândindu-se la încercările antice, dar și moderne⁶⁶, de a

⁶³ C. Noica, *ibidem*, p. 112.

⁶⁴ C. Noica, *ibidem*.

⁶⁵ „Iar ce «se spune» despre lume se poate vedea din tabloul celor zece categorii, care apare astfel, la prima vedere, fără nici o justificare (fără nici o deducție, va spune Kant), dar tocmai de aceea, poate, va avea o justificare mai adâncă” (C. Noica, *ibidem*, p. 113).

⁶⁶ Cea mai importantă contribuție modernă, filologică și filosofică, la teoria aristotelică a categoriilor este cea a școlii germane, începând cu prima jumătate a sec. al XIX-lea, mai precis cu Adolf Trendelenburg (*Geschichte der Kategorienlehre*, 1846), școală căreia i se datorează și edițiile canonice ale lui Aristotel și ale comentatorilor lui greci. Problema categoriilor, fiind în genere recunoscută drept una capitală pentru aristotelism, a fost în mod firesc în centrul atenției. În *Despre multiplă semnificație a ființei la Aristotel* (1862; trad. rom. I. Tănăsescu, București, Editura Humanitas, 2003), Franz Brentano vorbește într-un capitol special (cap. V) despre *ființa potrivit figurilor categoriilor* (τὸ ὄν κατὰ τὰ σχήματα τῶν κατηγοριῶν). El pleacă de la premisa, greșită de altfel, conform căreia „Aristotel divide ființa (...) conform diferitelor categorii” (*ibidem*, p. 127), ignorând, în primul rând, faptul că Aristotel vorbește de regulă despre γένη τῶν ὄντων (*genuri ale ființării*, sau *realităților*, cum traduce Constantin Noica), folosind pluralul, și mult mai rar despre singularul γένη τοῦ ὄντος (*genuri ale ființării*, sau *realități*), prejudecând astfel asupra unității sau pluralității ființei, marea problemă a aristotelismului și a tratatului *Categoriilor* (vezi *supra*, n. 8). În al doilea rând, el ignoră vechii comentatori greci, care refuză să vorbească despre categorii ca fiind speciile provenite din diviziunea unui gen unic, fie el ființa sau altceva (vezi *supra* n. 58–60), și care deopotrivă refuză să caute un gen supraordonat categoriilor. „Dacă lui Trendelenburg – spune Brentano (*ibidem*, p. 138) – i s-ar pune întrebarea: «Diviziunea cui o indică categoriile, a predicatului sau a ființei? Și ce este supraordonat categoriilor οὐσία, ποιόν, ποσόν etc., conceptul de predicat sau τὸ ὄν?», atunci el s-ar hotărî ca și noi, și cred că putem fi siguri de asta, pentru ultima variantă”. Potrivit lui Prantl, Aristotel n-ar fi luat în serios numărul de zece și, în genere, un număr fix de categorii. El argumentează prin faptul că numărul categoriilor enumerate variază în diferitele locuri

reduce numărul categoriilor – să lași tabloul așa cum se prezintă și să cauți, nu ordinea dinăuntru lui, ci, eventual, ordinea de care *ține* el, adică stratul mai adânc al logosului, din care a putut el izvorî”⁶⁷.

Teza pe care o susține Constantin Noica și din perspectiva căreia interpretează original *Categoriile* lui Aristotel⁶⁸ afirmă că *interogativitatea este*

(vezi Hermann Bonitz, *Index aristotelicus*, în *Aristotelis Opera*, vol. V, II-te Auflage, Berlin, Walter de Gruyter, 1961, s.v. κατηγορία, categoriarum numerus: 378a45 – b15) și că doar în *Topica* (vezi *infra*, n. 72) mai sunt zece, de unde, crede el, posibilitatea reducerii numărului acestora la mai puține. O atare poziție însă, susțin Brandis, Zeller și deopotrivă Brentano, nu corespunde nici textelor aristotelice, nici comentariilor. Cu toate acestea, și ei sunt de părerea că Aristotel ar fi adoptat, probabil, numărul de zece categorii sub presiunea tradiției pitagoreico-platoniciene (vezi *supra*, n. 54), dar ar fi renunțat cu timpul la două dintre ele, κείσθαι și ἔχειν (cf. Fr. Brentano, *ibidem*, p. 130). Brentano distinge trei concepții moderne diferite cu privire la categoriile aristotelice. Potrivit primeia dintre ele, categoriile nu sunt concepte reale, ci sunt doar *cadrul oricărui concept real*. După Brandis, categoriile sunt determinațiile și întrebările universale, adică formele enunțului fără legăturile propoziționale. Dar dacă ele nu sunt nemijlocit predicate, spune Zeller, care împărtășește aceeași poziție, ele oferă locul pentru anumite predicate, încât Strümpell, alt adept al acestei teorii, vorbește despre categorii drept specii ale predicării, nu a ceea ce se predică. (cf. Fr. Brentano, *ibidem*, p. 131–132). *Categoriile sunt concepte reale*, nu forme ale enunțului sau moduri de predicare, afirmă a doua concepție, dar nu în sine și pentru sine, ci doar în relația lor cu judecata. Ele sunt, prin urmare, predicatele cele mai generale datașate de legăturile propoziționale. Susținătorul acestui punct de vedere este Trendelenburg, după care diviziunea categoriilor rezultă din diversitatea relațiilor gramaticale, cărora le corespunde diversitatea relațiilor logice. Alți adepți citați de Brentano sunt Biese și Waitz (cf. Fr. Brentano, *ibidem*, p. 132–133). În acord cu a doua, a treia concepție afirmă că tabla categoriilor reprezintă concepte reale, nu simplu cadru. Dar nu e vorba numai de predicate, sau categoriile nu sunt concepute doar prin considerarea strictă a relațiilor logico-gramaticale, ci ele sunt *conceptele supreme și diferite ce pot fi desemnate cu numele comun* *ὄν*. Cel mai important reprezentant al acestei teorii este Bonitz, pentru care κατηγορία sunt modurile diferite în care este enunțat un concept, sau semnificațiile diferite care sunt legate de enunțarea lui. Alături de Ritter, Brentano însuși optează pentru această interpretare, dar cu anumite nuanțări (cf. *ibidem*, p. 133–138). Dincolo de toate acestea însă, Brentano regăsește cele două întrebări esențiale privind tabla categoriilor. Prima este *întrebarea asupra temeiului*, adică asupra a ceea ce întemeiază convingerea lui Aristotel că tabloul categoriilor este complet, iar a doua este *întrebarea asupra criteriului*, adică asupra metodei și a căii prin care obține Aristotel cele zece categorii. Prin urmare, el va căuta, bazându-se pe locuri aristotelice, dovada deductivă a diviziunii categoriilor plecând de la distincția dintre substanță și accident, pe care o găsim și în vechile comentarii (vezi *supra*), și oferind, până la urmă, ceea ce nu se poate oferi, adică o deducție a tabloului categoriilor (cf. *ibidem*, cap. V, § 13, p. 211–245).

⁶⁷ C. Noica, *ibidem*, p. 114.

⁶⁸ În cultura română a ultimelor decenii se poate vorbi de cel puțin trei teorii și interpretări diferite și originale asupra *Categoriilor*. Cronologic, prima este a lui Dan Bădărău, potrivit căreia tabloul categoriilor reprezintă replica aristotelică, în cupluri dialectice de câte două, opusă celor cinci categorii ale lui Platon (cf. Dan Bădărău, *Categoriile lui Aristotel*, în *Revista de filosofie*, București, Editura Academiei, nr. 1, 1965, și *Cuplul dialectic în logica lui Aristotel*, în *Revista de filosofie*, nr. 8, 1965; tipărite în vol. *Scrieri alese*, vol. I, București, Editura Academiei, 1979). A doua este cea prezentată aici și îi aparține lui Constantin Noica, a cărui interpretare, spune el, reia, într-un fel, ideea lui Dan Bădărău, dar „arătând că *întreg* tabloul se legitimează, în adânc, cu «întrebarea», care este expresia originară a dialecticii naturale ea însăși” (cf. *Pentru o interpretare ...*, p. 103, n. 1). A treia îi aparține lui Alexandru Surdu (vezi *supra*, n. 22) și a dus la crearea teoriei formelor prejudicative.

stratul mai adânc al logosului din care izvorăsc categoriile. Doar întâlnirea cu tabloul aristotelic în formularea originală⁶⁹ poate restabili perspectiva corectă, pentru că, în genere, traducerile moderne au redat în abstract numele categoriilor, stoicizându-le, spune autorul⁷⁰. Cele zece categorii, sau *cele rostite fără nici o legătură* (τὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγόμενα), sunt tradițional traduse⁷¹ prin *substanță* (οὐσία), *cantitate* (ποσόν), *calitate* (ποιόν), *relație* (πρός τι), *spațiu* (ποῦ), *timp* (ποτέ), *poziție* (κεῖσθαι), *posesiune* (ἔχειν), *acțiune* (ποιεῖν) și *pasivitate* (πάσχειν)⁷². „Dacă există genul de substanță la Aristotel – spune Constantin Noica adâncindu-se în cuvântul grec, cu expresia sa – (deși οὐσία e încărcată de multe alte înțelesuri în greacă, mergând până la «avere», de care îți vei putea aminti la ultima categorie, a lui «a avea»), nu există de fel cantitate, relație etc., iar calitatea se exprimă mai degrabă prin felul de a fi. Aristotel spune *câtul*, *quantum*-ul, *câtimea* cel mult, sau *mărimea*, cum ne resemnă să traducem; la fel, nu spune calitate – iar la comentatori va fi tocmai vorba despre deosebirea dintre calitate și categoria de aci, – ci spune: felul, sau mai degrabă *lucrul de un anumit fel*, *felurimea*, felul de a fi spunem, spre a evita calitatea abstractă; nu spune relație, ci

⁶⁹ Cf. *Cat.*, 4, 1b25–27: Τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων ἕκαστον ἦτοι οὐσίαν σημαίνει ἢ ποσὸν ἢ ποιὸν ἢ πρὸς τι ἢ ποῦ ἢ ποτέ ἢ κεῖσθαι ἢ ἔχειν ἢ ποιεῖν ἢ πάσχειν. „Fiecare dintre cele rostite fără nici o legătură semnifică sau *substanță*, sau *mărime*, sau *fel de a fi*, sau *ceva relativ*, sau *locul unde*, sau *momentul când*, sau *poziție*, sau *posesiune*, sau *acțiune*, sau *întrăurire*.”; p. 5 în trad. C. Noica; subl. n.).

⁷⁰ „Traducerea termenilor, firește, trebuie făcută în spiritul fiecărei limbi, dar în nici un caz nu trebuie preferați termenii abstracți. Aici stă unul din izvoarele mediocrei înțelegeri și aprecieri a *Categoriilor* de către moderni” (cf. C. Noica, *ibidem*, p. 114).

⁷¹ Este vorba, în genere, despre traducerile în limbi moderne. Iată un exemplu de listă a categoriilor aristotelice la O. Hamelin, unul dintre cunoscătorii lui Aristotel: „La liste des catégories telle que la donne Aristote, par exemple au début du chapitre 4 des *Catégories*, est une énumération ordonnée empiriquement: 1) *substance*, 2) *quantité*, 3) *qualité*, 4) *relation*, 5) *où*, 6) *quand*, 7) *situation*, 8) *avoir*, 9) *action*, 10) *passion*.” (cf. O. Hamelin, *Le système d' Aristote*, Paris, Librairie Félix Alcan, 1920, p. 102). În prima traducere românească completă a *Organonului*, datorată lui Mircea Florian, începutul cap. 4 este: „Cuvintele fără nici o legătură înseamnă: substanță, cantitate, calitate, relație, loc, timp, poziție, posesie, acțiune ori pasiune.” (Cf. Aristotel, *Organon I. Categoriile. Despre interpretare*, trad., st. introd. și note de Mircea Florian, București, Editura Științifică, 1957, p. 124). În amândouă exemplele se observă că traducerea numelui categoriilor este făcută în abstract, cum spune Constantin Noica, iar exemplele pot fi nenumărate. Altfel stau lucrurile în traducerile latinești, precum cea de mai jos, unde, în afară de categoria substanței, tradusă tot în abstract prin *substantia*, celelalte nume salvează concretul textului original: „Eorum quae sine nulla conjunctione dicuntur, unumquodque aut *substantiam* significat, aut *quantum*, aut *quale*, aut *ad aliquid (relatum)*, aut *ubi*, aut *quando*, aut *situm esse*, aut *habere*, aut *agere*, aut *pati*” (cf. *Aristotelis opera omnia graece et latine*, vol. I, Paris, Éd. Firmin Didot, 1848, p. 2b, subl. n.). Trebuie adăugat că nici măcar numele primei categorii, cea a substanței, nu este tradus în latină totdeauna în abstract, cu *substantia*, ci atunci când se raportează la τί ἐστί (ce este), cum mai folosește Aristotel tot pentru prima categorie, așa cum e în cealaltă listă de zece categorii din *Topica*, echivalentul folosit este *quid*, care stă pe același plan de concretețe cu celelalte nume.

⁷² În celălalt loc în care Aristotel vorbește despre cele *zece* genuri de categorii (*Top.*, I (A), 9, 103b21–23) lista este identică, cu diferența că pentru οὐσία (substanță) apare pe primul loc τί ἐστί (ce este), ceea ce slujește cu atât mai bine teza lui Constantin Noica.

față-de-ceva-ul, lucrul în relație, *relativul*; nu spune spațiul, ci *unde-le*, locul; nici timpul, ci *când-ul*, momentul; nu poziția, ci *a fi așezat*; nu posesiune, ci *a avea*; nu acțiunea, ci *a face*; nu pasivitatea sau înrâurirea, ci a pătîmi, *a pătîi* ceva. [...] Nu numai că e vorba de termeni concreți, dar în jumătate din cazuri este vorba de locuțiuni *interogative* pur și simplu, substantivizate: cât de mare ? ce fel ? față de ce ? unde ? când ? ”⁷³.

Dacă primul argument ține de limba greacă și forma sub care apar numele categoriilor, al doilea ține de raportarea în genere a logicii la întrebare⁷⁴. Logica obișnuită este, pe de o parte, prea mult una a răspunsului, iar Constantin Noica dă exemplul extrem al logicii matematice care stă între „da” și „nu”, nelăsând, pe de altă parte, nici un loc pentru o logică a întrebării. Dar la Aristotel, astfel interpretat, întâlnești tocmai *originarul*, *principiul*, *ἀρχή-ul oricărei logități*, care este neîndoielnic *întrebarea*⁷⁵. „Întrebarea e cea care îți deschide orizontul logic, și abia

⁷³ C. Noica, *ibidem*, p. 114; potrivit aceleiași idei, numele categoriilor s-ar traduce, mult mai corect decât în abstract, în *concretul deschis al întrebării*: 1) *cine? care? ce?* pentru substanță; 2) *cât de mare?* pentru cantitate; 3) *ce fel?* pentru calitate; 4) *față de ce?* pentru relație; 5) *unde?* pentru spațiu; 6) *când?* pentru timp; 7) *cum stă?* pentru poziție; 8) *ce are?* pentru posesiune; 9) *ce face?* pentru acțiune; 10) *ce suferă?* pentru pasivitate. O prezentare asemănătoare, sub formă interogativă, a numelui categoriilor face și Anton Dumitriu în capitolul dedicat categoriilor aristotelice din *Istoria logicii* (cf. A. Dumitriu, *Istoria logicii*, ed. a II-a, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975, p. 148). Aici trebuie amintită și încercarea lui Dimitrie Cantemir cu cele trei cuvinte ale sale, anume *ceiună*, *cătință*, *feldeință*, pentru numele primelor trei categorii aristotelice. „Cantemir încearcă să traducă în adânc, în ființa lor, categoriile lui Aristotel, reînființându-le în limba română. El înțelege – aceea ce nu se mai observă întotdeauna – că în cele zece categorii zac întrebările cugetului. Conceptele cele mai generale ale cugetului nu sunt altceva decât întrebările lui fundamentale: ce este? cât de mare? unde este? când este? Atunci, în traducerea acestor categorii («zece forme supt carile Aristotel toate ființele lucrurilor cuprinde», definește Cantemir) trebuie să cauți a păstra tocmai amintirea întrebării, ce apare deschis ca întrebare în aproape toate categoriile aristotelice elinești” (C. Noica, *Rostirea filosofică românească*, București, Editura Științifică, 1970, p. 126).

⁷⁴ „Logica începe cu întrebarea [...] Întrebarea e prima expresie a întâlnirii cu *generalul*. De la general începe logicul. *Posibilul*. Câmpul logic. – Creat de întrebare. Logica de până acum a fost numai a răspunsului. E adevărat, răspunsul creează întrebări noi. Dar întrebarea trebuie analizată întâi logic. Și ea e: logicul, logicitatea” (cf. C. Noica, *Jurnal de idei*, București, Editura Humanitas, 1990, fr. 164 (1965/66 – 1968/69), p. 86). Problema întrebării, în general, dar și a raportului ei cu logica, în mod special, sunt de regăsit în întreaga creație filosofică a lui Constantin Noica (pentru o sintetică și sugestivă prezentare, vezi F. Diaconu, M. Diaconu, *Dicționar de termeni filosofici ai lui Constantin Noica*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004, art. *Întrebare*, p. 398–401).

⁷⁵ În greacă *λόγος* provine din rădăcina *λεγ*, care a dat și *λέγω* (*a spune*, *a vorbi*), de unde, prin *δία*, care marchează ideea de separație, de diviziune, se naște *δια-λέγω* (*a spune separând*, *divizând*, *de o manieră diferită*, *alegând*, cu alte cuvinte *a spune dialogând*). Dar *δία* și *δύο* (*doi*) sunt născute din același radical *Δέι*, ceea ce înseamnă că *διαλέγω* este *a spune în două moduri diferite*. Or, a spune în două moduri diferite este *ἡ διάλεξις* sau *ἡ διάλεκτος*, înțelese ca *discuție prin întrebări și răspunsuri*. „Un dialog – citim în Diogenes Laertios – este un discurs format din întrebări și răspunsuri asupra unor chestiuni filosofice sau politice [...] Dialectica (*ἡ διαλεκτική*) este arta de a vorbi, prin care combatem sau susținem o teză cu ajutorul întrebărilor și răspunsurilor celor care discută” (cf. Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, trad. C. I. Balmuș, București, Editura Academiei, 1963, III, 48, p. 216). Aceasta era vechea accepțiune a dialecticii și, înțeleasă ca

în acest orizont va putea avea loc exercițiul logic el însuși, solidar la început cu cel de lămurire, înțelegere, orientare, iar la capătul său cu cel de cunoaștere adevărată⁷⁶.

La trei concluzii conduce această teză. În primul rând, la faptul că *tabloul categoriilor este orizontul întrebărilor posibile*, în sensul că logica trebuie să însemne restabilirea de principiu a ordinii logosului și regăsirea întrebărilor fundamentale. Interogativitatea ca strat mai adânc al logosului „cu liniile ei de forță, aci zece la număr, îți dă câmpul categorial, care face cu puțință predicția”⁷⁷.

În al doilea rând, o asemenea interpretare lămurește expresia aristotelică de la începutul capitoului 4. *Cele rostite fără nici o legătură trebuie să însemne logic întrebările*, spune Constantin Noica, de vreme ce singurul demers al gândirii care conduce în mod natural, nicidecum forțat, la rostiri fără legătură este demersul interogativității. „Singură întrebarea poate sta ca o spusă fără legătură”⁷⁸. Prin urmare, τὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγόμενα (cele rostite fără nici o legătură) trebuie să fie τὰ ἐρωτήματα (întrebările), dincolo de litera textului aristotelic, care deopotrivă, cum s-a văzut mai sus, nu vorbește de pildă nici despre substanța universală sau particulară, nici despre accidentul universal sau particular. Dar, dacă textul nu vorbește direct despre ele, nu e mai puțin adevărat că el autorizează logic această interpretare.

În al treilea rând, întrebarea nu înseamnă doar ceva rostit fără legătură, spune Constantin Noica, ci ea *deschide* către exercițiul logic. *Categoriile sunt un tratat al întrebărilor fundamentale*, al orizonturilor logice concrete, în care, prin omonimie și sinonimie, este posibil discursul logic⁷⁹.

Sfârșitul capitoului 4 afirmă că rostirile fără legătură, categoriile cu alte cuvinte, nu se spun prin nici o aserțiune, care se produce doar prin împletirea unora

---

dialog, ea evidențiază rolul excepțional pe care îl joacă întrebarea în cadrul logosului. Căci esența dialogului stă acum în interogație, care e temeiul ce îl generează și, până la urmă, îl rezumă. Un dialog va începe totdeauna cu o întrebare și niciodată cu un răspuns, în măsura în care cel din urmă nu subînțelege sau nu autorizează o întrebare. *Dia-log nu înseamnă a vorbi doi, ci a vorbi în două moduri diferite, prin întrebare și răspuns*. Nu simplul număr al vorbitorilor dă seamă de situația logosului, iar mono-logul, departe de a fi originarul, este mai degrabă cazul limită derivat din condiția exemplară a dia-logului. Mai mult decât derivat, monologul pare căzut din condiția logosului și trădându-i esența. Doar în măsura în care nu o face, ca interogație interioară, el regăsește dialogul în exemplaritatea condiției sale. Acum abia capătă relief afirmația lui Constantin Noica, potrivit căreia, *întrebarea este expresia originară a dialecticii naturale ea însăși* (vezi *supra*, n. 68).

⁷⁶ C. Noica, *ibidem*, p. 115.

⁷⁷ C. Noica, *ibidem*.

⁷⁸ C. Noica, *ibidem*.

⁷⁹ Cf. C. Noica, *ibidem* p. 115–116: „Acum, din perspectiva mai adâncă a interogativității, nu mai interesează neapărat că în *Categorii*, cum spune numele însuși de categorie, este vorba de predicate și nu de subiecte; că deci e straniu să vezi pusă drept principala «categorie» substanța particulară, cea care nu putea fi decât subiect și nu predicat. Atât substanțele, cât și accidentele, sau atât subiectele, cât și predicatele țin de întrebări. Subiectele și predicatele pot fi termeni distincți în logica răspunsului, dar în logica întrebării ele sunt laolaltă implicate”.

cu altele și abia ele pot fi adevărate sau false⁸⁰. Interpretarea comună, după care Aristotel vrea să spună că un cuvânt izolat nu e o aserțiune, este evident respinsă de Constantin Noica drept un truism și o platitudine solemnă. „Dacă există ceva adânc în acest pasaj – dincolo de litera lui – este altceva: cum că se întâlnesc efectiv rostiri care nu sunt aserțiuni, deci nici adevărate, nici false, dar care au totuși un sens plin; astfel de rostiri fundamentale sunt categoriile, în măsura în care ele reprezintă, în fond, *întrebările* cugetului. Singură întrebarea e dinainte de aserțiune și singură ea e dincoace – nu dincolo – de adevăr și falsitate. Iar *Categoriile* sunt prolegomenele, scrise acum 2500 de ani, la orice logică eventuală a întrebării, la acea logică al cărei obiect este: ce e dinainte de *da* și *nu*, dincoace de adevăr și falsitate”⁸¹.

Dar dinainte de *da* și *nu*, dincoace de adevăr și falsitate, spune Constantin Noica la finalul comentariului la capitolul 4, stă întreaga realitate, așa încât, mai întâi, tratatul lui Aristotel vorbește de *generalizări în sânul realului și asupra realului*. Logica nu se poate lipsi de realitate ca materie expresă a aserțiunilor sale, deși formalizează. Dar forma nu distruge materia, ci o generalizează. Apoi, în al doilea rând, Aristotel *caută generalități*, nu face generalizări, căci materia asupra căreia se poartă discursul tratatului, clasele de cuvinte-gânduri-lucruri, este un dat anterior discursului. Iar generalitățile sunt de căutat potrivit întreitului înțeles al logosului, adică „în cuvânt și clasele de cuvinte, în gând și clasele de gânduri, iar prin cuvinte și gânduri, în lucruri și clasele de lucruri”⁸². În al treilea rând, aceste generalități, categoriile altfel spus, *nu sunt de întâlnit în afară, ci le refacem dinăuntru*, deodată cu gândul și cuvântul, regăsind sensul lor de întrebare. Iar dacă orice cunoaștere pleacă de la o întrebare, *Categoriile* lui Aristotel sunt o *întrebare asupra întrebărilor fundamentale*.

---

⁸⁰ Cf. *Cat.*, 4, 2a4–10.

⁸¹ C. Noica, *ibidem*, p. 116.

⁸² C. Noica, *ibidem*.